

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

БАЖЕНОВ ЛЕВ ВАСИЛЬОВИЧ

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

(Кінець XVIII—перші десятиріччя XX ст.)

07.00.01—історія України

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук**

94(477)

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00376250 (N)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті історії України НАН України

Науковий консультант:

доктор історичних наук,

академік НАН України ТРОНЬКО Петро Тимофійович

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор САРБЕЙ Віталій Григорович

доктор історичних наук, професор КУРИЛО Володимир Михайлович

доктор історичних наук, професор КРАВЕЦЬ Микола Миколайович

Провідна організація:

Волинський державний університет ім. Лесі Українки

Захист відбудеться "27" вересня 1996 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д.50.17.01 для захисту дисертацій в Інституті історії України Національної академії наук України (252001, Київ, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту історії України Національної академії наук України (252001, Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано "26" серпня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради
доктор історичних наук

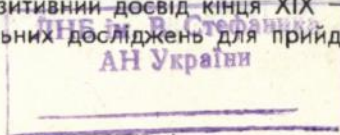
Н.А. Шип

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. На фоні загального піднесення краєзнавчого руху в контексті державної розбудови й національного відродження незалежної України значного розвитку набуло історичне краєзнавство. В українській історіографії виникла об'єктивна необхідність, відмовившись від застарілих ідеологічних штампів і догм, всебічно розглянути, критично осмислити, підсумувати увесь пройдений шлях історичним краєзнавством, дати сучасну аналітичну оцінку діяльності краєзнавчих установ, товариств і осередків XIX — XX ст., творчої спадщини десятків поколінь тих науковців та аматорів, які зв'язані з регіональними дослідженнями історії України, повернути багатьох їх із забуття.

Так сталося, що на даний час найменш досліджено в історичній науці процес формування, витoki та віхи історичного краєзнавства кінця XVIII — перших десятиріч XX ст. в ареалі Правобережної України. До середини 90-х років XX ст. з цієї проблеми не створено в зарубіжній та українській науковій літературі ні монографій, ні значних синтетичних статей. Між тим, у XIX — на початку XX ст. зросли як ініціатори й керівники краєзнавчого руху, насамперед, дослідники минувшини земель Правобережжя Київщини, Волині й Поділля, фундатори українського історичного краєзнавства М.О. Максимович, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський, І.Я. Франко, П.П. Чубинський, М.Ф. Біляшівський, О.І. Левицький, М.П. Дашкевич, М.І. Петров, І.М. Каманін, Є.Й. Сіцинський та інші видатні вчені. Вони виховали плеяду краєзнавців, наукова праця яких нині здебільшого мало відома. Не знайшли й досі належного висвітлення та об'єктивних оцінок в історіографії діяльність на ниві історичного краєзнавства Правобережної України таких науково-громадських об'єднань і формувань, як Історичне товариство Нестора-літописця, Київське при духовній академії, Волинське та Подільське церковно-археологічні товариства, Товариство дослідників Волині, Комісія для опису губерній Київського учбового округу, губернські та єпархіальні статистичні комітети, осередки при часописах "Киевская старина", київських, волинських і подільських губернських та єпархіальних "Ведомостей", при музеях, бібліотеках, навчальних закладах. Тому актуальність історичного узагальнення полягає у комплексному показі усіх краєзнавчих центрів, колективів науковців й аматорів на базі введення в науковий обіг нового фактичного матеріалу та встановлення історичної достовірності й правди.

Актуальним для сучасної історичної науки є необхідність розробити загальну концепцію розвитку, аргументовану періодизацію краєзнавчого руху та історичного краєзнавства, з'ясувати процес формування в його середовищі внутрірегіональної спеціалізації на киевознавство, волинознавство і поділлязнавство, розглянути їх спільні та специфічні риси діяльності, вичленувати в їх таборі наукові історико-краєзнавчі течії і школи, а також узагальнити набутий позитивний досвід кінця XIX — перших десятиріч XX ст. в галузі регіональних досліджень для прийдешніх поколінь науковців і краєзнавців.

Постановка цієї проблеми актуалізується фактом з'ясування процесу зародження і становлення у XIX і в перші десятиріччя XX ст. на прикладі Правобережної України національного історичного краєзнавства, його місця і ролі у протистоянні російській та польській історичній науці за пріоритетні позиції у вивченні минувшини даного регіону.

В цілому, побудоване на основі розроблених автором науково-обгрунтованих підходів конкретне дослідження дозволило поглибити знання про суть, зміст і форми складного й недостатньо вивченого процесу розвитку краєзнавчого руху та історичного краєзнавства Правобережної України зазначеного періоду.

Предметом дослідження є комплексне вивчення процесу становлення і розвитку історичного краєзнавства в Правобережній Україні кінця XVIII — перших десятиріч XX ст., спільних між собою в історико-географічному, соціально-економічному і культурному плані Київської, Волинської і Подільської губерній, у минулому так званого Південно-Західного краю. В даний час це простір Київської, Житомирської, Волинської, Вінницької, Хмельницької й частково Тернопільської, Черкаської і Одеської областей.

Об'єкт дослідження — комплекс документальних джерел, які розкривають проблеми генезису історико-краєзнавчих установ, товариств і осередків, багату творча спадщина вчених і краєзнавців кінця XVIII — перших десятиріч XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XVIII ст. (1793 р.) — з часу входження Правобережної України під владу Росії — перші десятиріччя XX ст. (до 1920 р.), коли в ході визвольних змагань утвердился започатковане раніше українське національне історичне краєзнавство, що створює оптимальні можливості для розкриття усіх аспектів формування і становлення історичного краєзнавства в контексті розвитку вітчизняної історичної науки.

Ступінь наукової розробленості проблеми не можна назвати задовільним. Досі ще не створено спеціальних робіт, присвячених комплексному вивченню становлення і розвитку історичного краєзнавства в Правобережній Україні. Наявні публікації XIX — XX ст. з історіографії проблеми носять здебільшого довідковий характер або тією чи іншою мірою стосуються таких по одинці локальних регіонів, як Київщина, Волинь і Поділля.

Одним з перших, хто в Україні ще наприкінці XIX ст. обгрунтував поняття "краєзнавство" як науку і виклав його суть, значення та місце у житті народу, започаткував його історіографічне узагальнення на матеріалах західноукраїнських земель, був І.Я. Франко. Такою історіографічною працею вченого стала велика стаття "Галицьке краєзнавство" (1892 р.)¹. В ній автор вказав понад 200 краєзнавчих праць, які стосують-

1. Франко І.Я. Галицьке краєзнавство. //І.Я. Франко. Твори у 50-ти томах. — К., 1986. — Т.46. — Кн.2. — С. 116-150.

ся цього регіону й частково Волині та Поділля, назвав 320 українських, російських, подільських і німецьких дослідників краю, подав перші аналітичні характеристики їх творчості.¹

Протягом другої половини XIX — на початку XX ст. цікаві спостереження й факти щодо діяльності краєзнавчих установ і товариств Правобережної України, деякі історіографічні оцінки наукової праці вчених і аматорів Київщини, Волині й Поділля висловили у критичних статтях, рецензіях, у некрологах фундатори краєзнавчого руху та історико-регіональних досліджень В.Б. Антонович², М.С. Грушевський³, О.І. Левицький⁴, М.Ф. Біляшівський⁵, Є.Й. Сіцинський⁶, О.А. Фотинський⁷ та інші. Заслуга І.Я. Франка, В.Б. Антоновича, їх послідовників полягала в тому, що вони прагнули захистити в публікаціях народжуване українське історичне краєзнавство від намагання польської історичної науки зайняти пріоритетне місце у краєзнавчих дослідженнях Правобережної України, гостро викривали її спроби на ниві краєзнавства виправдати панування колишньої Речі Посполитої на цих землях⁸. Даний аспект використано і значно доповнено новими матеріалами в дисертаційному дослідженні (див. дис.: с. 17-18, 118-120, 214-249).

Тільки на 20-ті роки XX ст. припадають спроби певною мірою прослідкувати генезис історичного краєзнавства в окремих регіонах Правобережної України. За ініціативою М.С. Грушевського це здійснили на

1. Грабовецький В.В. Історико-краєзнавчі погляди Івана Франка в його праці "Галицьке краєзнавство". //IV республ. наукова конф. з історичного краєзнавства: Тези доп. і повід.—К., 1989.—С. 64-65.

2. Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России.—К., 1885.—Т. I.—135 с.; Його ж. — Д-р Антоний И. Исторические рассказы. //Киев. Старина.—1882.—№9.—С. 150-152.

3. Грушевський М.С. Пам'яті Володимира Антоновича. //Львів. Наук. вісник.—1908.—№4; Його ж.—Микола Дашкевич. //Зап. НТШ.—1908.—Т. 81; Його ж.—Пам'яті Никандра Молчановського. //Зап. НТШ.—1907.—Т. 75.

4. Левицький О. Волинский историко-археологический сборник. //Киев. старина.—1901.—№11.—С. 95-109.

5. Беляшевский Н.Ф. О деятельности Общества исследователей Волыни. //Археологическая летопись Южной России.—К., 1903.—№1.

6. Сецинский Е. Профессор Владимир Бонифатиевич Антонович. //Труды Подольского церк. историко-археолог. общества.—Каменец-Подольский, 1911.—Вип. XI.—С. 401-404.

7. Фотинский О.А. Очерк истории учреждения Общества исследователей Волыни. //Труды общества исследователей Волыни.—Житомир, 1902.—Вип. I.—С. 1-15.

8. Антонович В. Польско-русские отношения XVII в. в современной польской призме. //Киев. Старина.—1885.—№5.—С. 44-78.

прикладі Поділля й Волині Є.Й. Сіцинський¹ та В.І. Гнатюк², які схематично підсумували розвиток краєзнавства за 1914-1924 роки. Уперше ж в історіографії оприлюднив короткий план-огляд діяльності польських, російських і українських науковців й аматорів по дослідженню краю за попередні 125 років В.Д. Отамановський у брошурі "Краєзнавство на Поділлі"³. Даний відрізок часу здобутків краєзнавства в Правобережній Україні описав у бібліографічному плані Ф.П. Максименко⁴.

Підготовча робота по створенню узагальнюючих праць з історії краєзнавства в Україні була перервана у 30-ті роки репресіями проти наукової інтелігенції. Цю прогалину в історіографії прагнули по мірі можливості заповнити вчені української діаспори 30-50-х років, котрі були позбавлені ідеологічного пресингу сталінщини, могли вільніше й всебічніше трактувати ті чи інші події на історичній Батьківщині. У цьому контексті безумовний інтерес мають нарис Д. І. Дорошенка "Розвиток науки українознавства у XIX — на початку XX ст."⁵, посібник В.Ю. Сіцинського "Вступ до українського краєзнавства"⁶, стаття львівського історика І.П. Крип'якевича в "Записках НТШ" з нагоди 50-річчя наукової діяльності Є.Й. Сіцинського, в якій розглянуті головні віхи розвитку поділлязнавства⁷.

Відродження краєзнавчого руху та історичного краєзнавства в Україні припадає на другу половину XX ст. і, насамперед,, на 60-70-ті роки в зв'язку з написанням і виданням під науково-методичним керівництвом Інституту історії України (ініціатор і Голова головної редколегії академік П.Т. Тронько) 26-ти томної "Історії міст і сіл Української РСР". У творенні цього дійсно всенародного видання брало участь понад 100 тисяч громадян причетних до краєзнавства⁸, в тому числі й автор дисерта-

1. Сіцинський Є. Наукова робота в Кам'янці на Поділлі за останнє десятиліття (1914-1924 рр.). //Україна.—К., 1926.—Кн.1.—С. 172-173.

2. Гнатюк В. Наукова праця на Волині в 1914-1924 рр. //Україна.—1926.—Кн. 2-3.—С. 223-229.

3. Отамановський В.Д. Краєзнавство на Поділлі. Найближчі його завдання та потреби в краєзнавчій роботі Кабінету виучування Поділля.—Вінниця, 1926.—13 с.

4. Максименко Ф.П. Матеріали до краєзнавчої бібліографії України. 1847-1929.—К., 1930.—198 с.

5. Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича. (Упоряд.: С.В. Ульяновська).—К.: Либідь, 1993.—С. 26-39.

6. Сіцинський В. Вступ до українського краєзнавства.—Прага, 1937.—128 с.

7. Крип'якевич І.П. П'ятдесятиліття наукової праці Єфима Сіцинського. //Зап. НТШ.—Львів, 1931.—Т.151.—С. 217-223.

8. Тронько П.Т. Летопись дружбы и братства. /Из опыта создания "Истории городов и сел Укр. ССР" в 26-ти томах.—К.: Наукова думка, 1981.—126 с.

ційного дослідження. Воно спонукало не тільки розробку конкретно регіональної історії, але й викликало потребу історіографічного осмислення ролі історичного краєзнавства в науці. Внаслідок цього при Інституті історії України була захищена 1979 року А.М. Аббасовим кандидатська дисертація, присвячена історії краєзнавства на Полтавщині¹ та опублікована стаття "Основні етапи розвитку вітчизняного краєзнавства"². Проте з-за упередженого ставлення радянської історичної науки до діяльності на ниві краєзнавства вчених і аматорів XIX — першої половини XX ст. почин А.М. Аббасова не набрав поширення.

Позитивну роль у зрушенні з місця проблеми щодо створення спеціальних праць з історії становлення історичного краєзнавства, в тому числі й на Правобережній Україні, відіграло реформування історичної науки у переддень і в час розбудови української державності, а також поява наукового інтересу з боку вчених і аматорів. Така зацікавленість різноманітними аспектами історії краєзнавчого життя та формами і методами регіональних досліджень у першу чергу XIX і на початку XX ст. виявилася в численних доповідях і повідомленнях, виголошених на I—VII Всеукраїнських (1980-1995 рр.), I—XI Подільських (1965-1995 рр.), I—XV Вінницьких (1983-1996 рр.), Волинських (1985-1996 рр.), Острозьких (1990-1996 рр.) та ряду інших міжнародних (м. Кам'янець-Подільський — 1992, 1994 рр., м. Луцьк — 1994 р., м. Ізяслав — 1994 р., м. Полонне — 1995 рр. тощо), республіканських, регіональних та обласних історико-краєзнавчих конференціях і симпозіумах, що систематично проводяться у всіх областях Правобережної України. На цих наукових форумах оприлюднили розвідки з різних питань розвитку історичного краєзнавства у XIX — на початку XX ст. на Поділлі Л.В. Баженов, І. С. Винокур (м. Кам'янець-Подільський), С.К. Гуменюк (м. Хмельницький), М.М. Кравець, А.К. Лисий (м. Вінниця), А.Л. Зінченко, С.І. Кот (м. Київ) й ін., на Волині — М.Ю. Костриця (м. Житомир), М.П. Ковальський, А.О. Хведась (м. Остріг), Г.В. Бондаренко, О.Г. Михайлюк, В.О. Кудь (м. Луцьк) та ін. (Див. дис.: с. 28-31).

Усі ці публікації різні за професійним рівнем виконання, за своїм змістом є лише спробою постановки наукової проблеми в галузі історичного краєзнавства. Не відзначаються багатством фактичного матеріалу і теоретичних викладок, не претендують на роль глибокого і вичерпного дослідження. Натомість ними підготовлено підґрунтя для створення дисертаційних робіт, узагальнюючих монографій і посібників. Таким прикладом можуть слугувати захисти в Інституті України НАН України кандидатських дисертацій Л.Г. Івановою "Основні напрями в дослідженні історії Правобережної України в радянській історіографії" (1988 р.),

1. Аббасов А.М. Становление и развитие исторического краеведения Полтавщины от зарождения до наших дней. Канд. дис.—К., 1979.— 183 с.

2. Український історичний журнал (УІЖ).—1969.—2.—С. 115-121.

представниками наукової школи академіка П.Т. Тронька Т.Ф. Григор'євою "Становлення і розвиток краєзнавства на Півдні України (60-ті р. XVIII ст. — 60-ті р. XIX ст." (1991 р.) і В.С. Прокопчуком "Розвиток краєзнавства на Поділлі" (1994 р.). Остання дисертація, що 1995 року видана монографією¹, обмежується територією Східного Поділля (Вінницька і Хмельницька області), охоплює період з другої половини XIX — до початку 90-х років XX ст. і з допомогою широкого використання архівних матеріалів розкриває численні маловідомі факти і події розвитку краєзнавчого руху.

Важливою подією в науковому житті України став вихід з друку 1994 року капітальної книги "Поділля: історико-етнографічне дослідження"². В цьому академічному виданні, створеному колективом авторів у складі 38 вчених під керівництвом Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, подано вартий уваги нарис історико-краєзнавчого та регіонально-етнографічного вивчення Західного і Східного Поділля протягом XIX–XX ст. (автори А.П. Пономарьов, Н.С. Стаценко).

Для зрозуміння ролі сучасного краєзнавства в науковому та суспільно-політичному житті Української держави, з'ясування історіографічних оцінок окремих явищ і фактів з його історії щодо Київщини, Волині й Поділля непересічне значення має поява заснованих на новітніх методологічних засадах і на великому архівному матеріалі фундаментальних праць "Історичне краєзнавство в Українській РСР"³, "Репресоване краєзнавство. (20-30-і роки)"⁴, П.Т. Тронька "Краєзнавство у відродженні духовності та культури"⁵; відновлені після 1930 року видання науково-популярного журналу "Краєзнавство", після 1920 року — "Праць Житомирського науково-краєзнавчого Товариства дослідників Волині"⁶ й ін.

Отже, аналіз основних здобутків у вивченні історичного краєзнавства в Правобережній Україні з кінця XVIII — у перші десятиріччя XX ст. показує, що понад сторічною науковою працею істориків хоча й було опуб-

1. Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі: історія й сучасність.—К.: Рідний край, 1995.—203 с.

2. Поділля: Історико-етнографічне дослідження. (Артюх Л.Ф., Балущок В.Г. та ін.).—К.: Вид-во НКЦ "Доля", 1994.—504 с.

3. Історичне краєзнавство в Українській РСР. (Тронько П.Т., Горбик В.О. та ін.).—К.: Наукова думка, 1989.—240 с.

4. Репресоване краєзнавство. (20-30-і роки). (Бабенко Л.Д., Бабенко С.С., Тронько П.Т. та ін.).—К.: Рідний край, 1991.—478 с.

5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: досвід, проблеми, перспективи. К.: Рідний край, 1994.—108 с.

6. Велика Волинь. Праці Житомирського науково-краєзнавчого Товариства дослідників Волині. (Гол. ред.: М.Ю. Костриця).—Житомир, 1994.—Т. 15.—188 с.

ліковано чимало корисних розвідок й вироблено певні методологічні підходи, проте так і не створено узагальнюючих дисертаційних і монографічних досліджень, які б розглянули і синтезували етапи краєзнавчого життя та регіонального вивчення на просторі земель Київщини, Волині й Поділля. Водночас виявилось, що найкраще в Правобережній Україні історіографічно досліджено краєзнавство Поділля та Волинь й навпаки — Київщина. Заповнити виявлені прогалини на тлі історичного краєзнавства, історіографічно об'єднати краєзнавчий рух усіх земель Правобережної України покликане виконане дисертаційне дослідження.

Мета і завдання роботи. Автор переслідував мету дослідити передумови, обставини і закономірності генезису історичного краєзнавства Правобережної України, формування його наукової та регіональної спеціалізації, процес становлення краєзнавчих інституцій, їх інфраструктуру, організаційні, методологічні засади діяльності, історіографічно осмислити і узагальнити творчий доробок поколінь учених й аматорів Київщини, Волині та Поділля, вичленити з-поміж них наукові традиції, напрями і школи, повернути в сучасну історичну науку замовчувані імена подвижників краєзнавства кінця XVIII — перших десятиріч XX ст. Головною метою дисертаційного пошуку є аргументований показ зародження й утвердження в окресленому регіоні українського національного історичного краєзнавства та його протидії владним і офіційним науковим відомствам російського самодержавства.

Відповідно до поставленої мети висуваються наступні дослідницькі завдання:

- концептуально обґрунтувати необхідність та методологічні основи конкретно-історичного аналізу проблем історичного краєзнавства в Правобережній Україні;

- показати формування джерельної бази історичного краєзнавства на основі аналізу діяльності Київської, Львівської, польських комісій для розгляду давніх актів, археографічних комісій Волині й Поділля та їх роль у розгортанні історико-регіональних досліджень;

- розглянути процес утворення і діяльності краєзнавчих установ, товариств, осередків та їх внесок в історико-краєзнавчі дослідження, популяризацію матеріальної й духовної культури, в пам'яткоохоронну справу Правобережної України.

- проаналізувати роль часописів (київські, волинські й подільські губернські та єпархіальні "Ведомости"), журналу "Киевская старина" у розгортанні краєзнавчого руху і регіональних досліджень;

- з'ясувати позиції, місце, роль російських і польських наукових установ й товариств у краєзнавчому русі та регіональному вивченні Правобережної України, поступове утвердження в ньому українського національного історичного краєзнавства;

- прослідкувати процес формування у XIX — на початку XX ст. вузькопрофільної спеціалізації краєзнавчого руху та регіональних дослід-

жень, обґрунтувати поділ на киевознавство, волинознавство і поділлязнавство, їх спільні й специфічні риси, місце в історичній науці;

— розкрити роль і значення в краєзнавчому русі й регіональних дослідженнях Правобережної України другої половини XIX — на початку XX ст. польських (Варшавська, Краківська. Львівська й ін.), російських та українських (Київська В.Б. Антоновича; М.С. Грушевського та ін.) історичних шкіл, виділити такі ж у середовищі вчених і аматорів Волині та Поділля;

— висвітлити життєвий шлях, громадську і наукову діяльність провідних, а також нині маловідомих дослідників і краєзнавців, історіографічно осмислити їх наукову спадщину;

— як логічне завершення процесу становлення історичного краєзнавства та його українізації розглянути усі складності й протиріччя діяльності академічних і вузівських закладів, краєзнавчих товариств та осередків Київщини, Волині й Поділля в період визвольних змагань 1917-1920 рр.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є принципи науковості, історизму, пріоритету фактів, конкретної істини, загальнолюдських цінностей, що визнаються представниками різних наукових шкіл та напрямів.

При аналізі джерел, подій і явищ в роботі органічно поєднані порівняльно-історичний, економіко-демографічний, історико-статистичний, проблемно-соціологічний методи дослідження, які дозволили здійснити професійний і об'єктивний системний показ усього комплексу історичного краєзнавства в Правобережній Україні зазначеного періоду.

Джерельну базу дослідження склали документи і матеріали 153 фондів 10-ти державних архівів, фондосховищ музеїв й бібліотек України та Росії, переважна більшість яких нині маловідома або вперше увійшла в науковий обіг. З-поміж них особливо цінними є опрацьовані й використані дисертантом документи 50-ти фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДА України), котрі характеризують діяльність на Правобережжі науково-краєзнавчих установ, товариств і осередків, а також таких провідних організаторів краєзнавчого руху й історико-регіональних досліджень, як В.Б. Антонович (ф. 832), М.С. Грушевський (ф. 1235), О.І. Левицький (ф. 1143), І.М. Каманін (ф. 237) й ін. Саме у фонді "Грушевських", наприклад, автору вдалося виявити і оприлюднити досі не відомий факт про листування на ґрунті краєзнавства між подільським істориком Є.Й. Сіцинським і М.С. Грушевським протягом 1891-1927 років. Таким же чином дисертант увів у науковий обіг матеріали 427 церковно-парафіяльних літописів фонду "Волинського церковно-археологічного товариства" (ф. 2205). Ці літописи, що складалися у всіх повітах Волинської губернії на зламі XIX — XX ст. за завданням краєзнавчого товариства, стали важливим реультатом місцевих регіональних досліджень та цінним історичним джерелом.

Про краєзнавчий рух початку ХХ ст., особливо в роки громадянської війни 1918-1920 рр., у дисертації використано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДВО України) й, насамперед, фонду "Народний комісаріат України" (ф. 166). Багатий фактичний матеріал на регіональному рівні почерпнуто у державних архівах Вінницької, Житомирської, Рівненської, Хмельницької областей. Пріоритетне значення тут мають цінні добори документів про краєзнавчий рух у ХІХ — перші десятиріччя ХХ ст. фонди "Є.Й. Січинський" (ф. Р-3333), "Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (ф. 832) та інші Кам'янець-Подільської філії Хмельницького, "Г.Г. Брілінг" (ф. Р-5257), "Подільський губернський відділ народної освіти" (ф. 254) Вінницького, "Ф.Р. Штейнгель" (ф. 366), "Я. Гофман" (ф. 160) Рівненського облдержархівів. Певну вартість мають донесення агентів і чиновників департаменту поліції про діяльність в Україні наукових товариств, учених та краєзнавців, що зберігаються в Центральному державному архіві Російської Федерації у Москві (ф. 102). У дисертації широко використані матеріали біографій, рукописи праць багатьох науковців, що містяться в Інституті рукопису Центральної наукової бібліотеки НАН України у м. Києві (ф. І, Х).

Важливу основу джерельної бази дисертації склали опубліковані статuti, протоколи засідань, акти, звіти й інші документи діяльності в Правобережній Україні краєзнавчих товариств, музеїв, архівів і бібліотек, видані останніми плани, програми, археографічні збірки, наукові записки, літописи з історії краю. Суттєве місце у дослідженні посіли матеріали періодичних видань. Використано у дисертації статті й повідомлення 28 найменувань журналів, 20 газет, що виходили у ХІХ — ХХ ст. російською, українською і польською мовами. В центрі уваги автора були публікації журналу "Киевская старина", часописів київських, волинських і подільських губернських та єпархіальних "Ведомостей", "Православная Подолия", "Волинь" й інших, в яких, не дивлячись на суб'єктивізм у висвітленні суспільно-політичного і культурного життя, добре переданий колорит досліджуваної епохи і сконцентовано найбільше цікавих й, почасти, маловідомих фактів про історичне краєзнавство. В цьому контексті особливий пласт джерел становлять спогади, листи, критичні записки діячів і очевидців краєзнавчого руху на Київщині, Волині й Поділлі.

Отже, використані автором різноманітні джерела дозволяють дати вичерпну відповідь на поставлені завдання.

Наукова новизна дослідження. Особистий внесок автора дисертаційної роботи визначається тим, що в ній уперше в українській та зарубіжній історіографії поставлена і комплексно розглянута важлива наукова проблема — становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України кінця ХІХ — у перші десятиріччя ХХ ст. Базуючись на різноманітних методах наукового пошуку, в роботі вперше розроблена

періодизація краєзнавчого руху та історичного краєзнавства в досліджуваному регіоні, а також уперше в історичній науці найбільш широко і повно розглянуто й систематизовано процес формування і діяльність у другій половині XIX — на початку XX ст. усіх краєзнавчих установ, товариств та осередків, проаналізовано напрями та зміст їх історико-краєзнавчих досліджень. Одночасно автором проведена значна робота по біографічному та історіографічному вивченню життя і творчості близько 1000 науковців і аматорів Правобережної України, опубліковано понад 800 біобібліографічних довідок і нарисів про них, що дозволило багатьох науково реабілітувати, повернути із забуття, віддати належне подвижництву на ниві історичної науки та краєзнавства.

Особистий внесок автора в розробку даної проблеми полягає і в підході до її дослідження: відмові від традиційних штампів та партійних схем, прагненні об'єктивного зображення процесів у краєзнавчому русі та історичному краєзнавстві на фоні загального розвитку суспільства.

На захист виносяться наступні положення:

1. Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. на тлі бурхливого розвитку історичної науки в Україні тільки започатковуються наукові застави загального і в його складі історичного краєзнавства. В регіональних дослідженнях переважали етнографія, фольклористика, статистика, географія, історія. Заняття краєзнавством було далеким від професійного рівня, майже не підтримувалося академічною наукою.

2. У першій половині XIX ст. в історико-краєзнавчих дослідженнях Правобережної України домінували польські наукові установи і товариства, які у численних працях з минувшини краю виправдовували панування на цій землі колишньої Речі Посполитої. В їх нетрах з 30-х років XIX ст. окреслилися табори науковців: "правиця", що розглядала Правобережжя як суто польське, "центр", котрий шукав компромісу на свою користь між Польщею і Україною, та "лівиця", демократичне крило, яке визнавало існування української нації і виступала за тісне співробітництво між обома народами. Вони вплинули на формування ідеологічних засад Варшавської, Краківської, Львівської та інших польських історичних шкіл.

3. Під впливом подвижництва і праць діячів національного відродження Т.Г. Шевченка, П.О. Куліша, М.О. Максимовича, С. В. Руданського, А.П. Свидницького й інших у середині XIX ст. закладено підґрунтя становлення та демокритизації українського історичного краєзнавства.

4. Протягом другої половини XIX ст. краєзнавчий рух в Правобережній Україні набрав значного поширення, організованості, спрямованості, видавничої активності й професійного визнання завдяки створенню й діяльності Київської Археографічної комісії (з 1843 р.), Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1865 р.), церковно-археологічних товариств при Київській духовній академії (з 1872 р.) та у Житомирі (з 1894 р.), Південно-Західного відділу російського Географічного товариства (1873-1876 рр.), Історичного товариства Нестора-

літописця (з 1873 р.), Наукового товариства ім. Тараса Шевченка (з 1893 р.), губернських Статистичних комітетів та численних місцевих осередків. Саме вони стали фундаторами музеїв, архівів, бібліотек, пам'яткоохоронної справи, створили археографічну базу історичної науки, виховали плеяду вчених і краєзнавців.

5. Значного поштовху в краєзнавчому русі та регіональних дослідженнях викликали підготовка і проведення урочистостей з нагоди 100-річчя входження Правобережної України під владу Росії, 900-річчя Волинської й 100-річчя Подільської православної єпархії.

6. За безпосередньою участю видатного організатора краєзнавчого руху і регіональних досліджень В.Б. Антоновича в другій половині XIX — на початку XX ст. сформувалися Київська, Волинська і Подільська наукові історичні школи краєзнавчого спрямування, відбулася фахова спеціалізація вчених і аматорів Правобережної України на києвознавців, волинознавців і поділлязнавців.

7. В результаті наукової праці на ґрунті вивчення минувшини Правобережжя М.П. Драгоманова, В.Б. Антоновича, М.С. Грушевського, П.П. Чубинського й інших діячів національної культури та визвольного руху тут утвердилось українське історичне краєзнавство, яке на початку XX ст. зайняло пріоритетні позиції у дослідженні Київщини, Волині й Поділля порівняно з російською історичною наукою.

8. На початку XX ст. краєзнавчий рух Правобережної України характеризується виникненням науково-громадських об'єднань нового типу, що прагнули перетворитися в масові широкопрофільні організації. До таких належали багатогалузеві й представницькі Товариство дослідників Волині (з 1900 р.), Подільське церковне Історико-археологічне товариство (з 1903 р.), Українське наукове товариство (з 1909 р.) та інші. Вони знаходилися під впливом національно-визвольного руху і в його складі товариств "Просвіта" (з 1906 р.).

9. Подальша українізація історичного краєзнавства на Київщині, Волині й Поділлі пов'язана з визвольними змаганнями в Україні 1917-1920 рр., діяльністю Української академії наук (з 1918 р.), українських державних університетів (з 1918 р.), організаторів краєзнавчого руху М.С. Грушевського, І.І. Огієнка, Д.І. Дорошенка, М.Ф. Біляшівського. Є.Й. Сіцинського та інших провідних політичних діячів та вчених. У цей період краєзнавство знаходиться в авангарді національного відродження, широко впроваджується в систему освіти та культури України.

Теоретичне і практичне значення дисертації визначається новизною і комплексним підходом по дослідженню даної проблеми. Її розробка сприяє подальшому становленню правдивої концепції історичного краєзнавства кінця XVIII — перших десятиріч XX ст., у визначенні його місця і ролі в системі вітчизняної історичної науки.

Фактичний матеріал, узагальнення і висновки, що містяться в дисертації, можуть бути використані у подальших наукових розробках при

підготовці спеціальних праць з історії України, вузівських і шкільних підручників, посібників з історичного краєзнавства, при викладанні цього предмету в закладах освіти. Матеріали дисертації слугуватимуть підґрунтям для організації на Київщині, Волині й Поділлі та суміжних регіонах республіки науково-дослідної, пошукової, популяризаторської роботи в галузі краєзнавства, у діяльності історичних товариств, музеїв, краєзнавчих відділів бібліотек та інших культурно-освітніх й наукових установ.

Суспільна значимість дисертації полягає також у можливості активно використати систематизований в ній позитивний досвід для розгортання сучасного краєзнавчого руху та вдосконалення його організаційних, наукових форм і методів діяльності.

Рівень популяризації, апробація і публікація результатів праці.

Тема дисертації є частиною загальної комплексної проблеми Інституту історії України НАН України. Основні положення і результати дослідження доповідалися і обговорювалися на засіданнях кафедр історії України та всесвітньої історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, у відділі регіональних проблем історії України Інституту історії України. Теоретичні узагальнення і фактичний матеріал, що містяться у дисертації, знайшли відображення в опублікованих двох авторських наукових монографіях, в посібниках, брошурах, статтях, загальним обсягом до 70.0 др. аркушів. Загальна концепція дослідження, його окремі аспекти апробувалися на 46-ти наукових конференціях, у тому числі на 5-ти Всеукраїнських (1980-1995 рр.), 8-ми Подільських (1968-1995 рр.), 12-ти Вінницьких (1983-1995 рр.), 5-ти міжнародних (1991-1995 рр.), 6-ти Волинських (1985-1996 рр.), 2-х Острозьких (1992-1995 рр.) та інших регіональних і тематичних форумах з історичного краєзнавства.

Матеріали дисертації та монографій уже активно впроваджуються при підготовці курсових, дипломних робіт і кандидатських дисертацій, в практику викладання лекцій, семінарів з історичного краєзнавства, насамперед, у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті та інших вузах областей Правобережної України, при проведенні методичних семінарів з краєзнавства Хмельницьким обласним інститутом удосконалення вчителів і використовуються в діяльності музеїв та бібліотек цього регіону.

Короткий зміст дисертації

Структура дисертації відповідає меті та завданням праці. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку джерел і літератури. Обсяг тексту без додатків 350 стор.

У вступі обґрунтована актуальність дослідження, визначені його предмет, хронологічні межі, сформульовані мета, завдання і положення, що виносяться на захист, методологічні й методичні засади, розглянута

історіографія, проаналізовані джерела, вказано на наукову новизну та практичне значення дисертації.

Перший розділ — “Формування і становлення історичного краєзнавства в Правобережній Україні наприкінці XVIII — на початку XX ст.” — розкриває наукові проблеми, синтезує і з'ясовує основні закономірності, процес розвитку краєзнавчого руху, створення і діяльність його установ, товариств й осередків, спрямованість історико-регіональних та археографічних пошуків, досліджень, публікацій учених і аматорів у контексті соціально-економічного, політичного й культурного життя України.

У параграфі першому — “Витоки історичного краєзнавства (кінець XVIII — середина XIX ст.)” — на конкретному матеріалі аналізується діяльність таких перших краєзнавчих центрів, котрі розпочали регіональні дослідження, як гурток 20-30-х років XIX ст. учених і аматорів М.Ф. Берлинського та К.А. Лохвицького у Києві, гурток при університеті св. Володимира (з 1834 р.), осередки при редакціях київських, волинських і подільських “Губернских ведомостей” (з 1838 р.), гуртки демократичного спрямування викладачів і учнів Кам'янець-Подільської духовної семінарії (1849-1855 рр.), Житомирської гімназії (1856-1859 рр.) та інші, що стали зачинателями краєзнавчого руху в Правобережній Україні. Вперше в українській історіографії автор детально розглянув тут внесок польських учених й аматорів в історико-краєзнавче вивчення зазначеного регіону, їх домінуючу роль у цій галузі протягом першої половини XIX ст. Зокрема, характеризується творчість відомого польського письменника й історика Я. Потоцького, який за вказівкою самодержця Олександра I видав у 1805 році французькою мовою невеликі книги “Давня історія Волинської губернії”, “Давня історія Подільської губернії”, в котрих уперше здійснено спробу певною мірою систематизувати минувшину цих земель від первісної доби до епохи пізнього середньовіччя у контексті офіційної російської історіографії. Значну увагу в параграфі приділено працям польських краєзнавців В. Марчинського¹, О. Пшездзєцького², варшавських істориків М. Балінського і Т. Ліпінського³, які здійснили статистичний, географічний й історичний опис Київщини, Волині та Поділля. Водночас проаналізовано внесок польських літераторів і народознавців Ф. Гіжицького, Ю. Сенковського, В. Залеського, Ю. Крашевського та інших у фольклорно-етнографічне вивчення сільського населення Правобережної України. (Див. дис.: с. 52, 55-56, 59-60). Проте прагнення польських письменників, учених, краєзнавців зберегти монополію у вив-

1. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej.—Wilno, 1820-1823.—Т. I—III.

2. Przezdziecki A. Podole. Wolyn. Ukraina. Obrazy miejsc i czasow.—Wilno, 1840-1841.—Т. I—II.

3. Balinski M. I Lipinski T. Starozytna Polska pod wzgladem historycznym, geograficznym i statystycznym.—Warszawa, 1846.—Т. 2.—Сз. 2.

ченні минувшини регіонів міст і сіл між Дніпром і Дністром, виправдати "цивілізаторську" місію колишньої Речі Посполитої на українських землях, викликали опір та справедливую критику з боку російської і вітчизняної історичної науки.

Під кутом зору впливу на розвиток краєзнавчого руху та на історичне краєзнавство Правобережжя середини XIX ст. уперше в історіографії обгрунтовано науково-громадську діяльність і творчість М.О. Максимовича, П.О. Куліша, М. І. Костомарова, Т.Г. Шевченка, А.П. Свидницького, С.В. Руданського й інших відомих учених, літераторів і діячів українського національного відродження. Так, за матеріалами дисертації М.О. Максимович стояв біля джерел створення таких перших в Україні наукових товариств, що займалися регіональними дослідженнями, як комісія вишукування і збереження старожитностей у Києві (1835 р.), Тимчасова комісія для розгляду давніх актів при канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора (1843 р.), Комісія для опису губерній Київського учбового округу та ін. Максимович є автором, за підрахунками дисертанта, 52 книг, статей, розвідок історико-краєзнавчого характеру, котрі стосуються різних аспектів історії та культури переважно Правобережної України. З-поміж них не втратили своєї актуальності й сьогодні праці Максимовича "Волинь до XI века" (1841 р.), "Книжная Южно-Русская старина" (1849-1850 рр.), "Заметки о земле Волынской" (1864 р.), "Обозрение старого Киева" (1840 р.), "Очерк Киева" (1847 р.) та ін. (Див. дис.: с. 64-66).

Саме М.О. Максимович прилучив до краєзнавчих дослідів багатьох місцевих науковців і аматорів, у тому числі Т.Г. Шевченка. В даному параграфі приділено значну увагу розгляду археографічної подорожі 1846 року Т.Г. Шевченка на Поділля і Волинь та її роль у творчості Великого Кобзаря й подальшому історико-краєзнавчому вивченні Правобережної України. (Див. дис.: с. 67-72). Під впливом М.О. Максимовича, Т.Г. Шевченка та їх послідовників А.П. Свидницького, С.В. Руданського, К. В. Шейковського, що глибоко опрацьовували особливості життя й побуту українського населення Київщини, Волині й Поділля, у середині XIX ст. започаткувалися демократичні основи вітчизняного історичного краєзнавства. (Див. дис.: с. 74-78).

Як свідчить аналіз поданого матеріалу та підсумки першого параграфу, історичне краєзнавство Правобережної України кінця XVIII — середини XIX ст. тільки зароджувалося, формувалися його наукові засади. Регіональні дослідження тоді відзначалися певною безсистемністю, вибірковістю, відсутністю чіткої схеми методики і методології вивчення, обмеженістю джерельної бази, відсутністю співпраці академічних установ і краєзнавців. Останні шукали на свій страх і ризик власні шляхи у дослідженні краю, захоплювалися загальним (універсальним) краєзнавством (географією, статистикою, етнографією, фольклором тощо), в якому історія регіону була далеко не на першому місці. До середини XIX

ст. ні офіційна історична наука, ні місцеві дослідники не спромоглися створити в галузі загального краєзнавства, в тому числі історичного, науково обгрунтованих капітальних праць. Однак вони відіграли позитивну роль у накопиченні фактичного матеріалу про великі і малі регіони України, у здійсненні спроб в його узагальненні та публікації, нагромадили певний досвід в організації історико-краєзнавчих досліджень.

У параграфі другому — “Створення документально-археографічної бази історичного краєзнавства” — проаналізовано процес накопичення й упорядкування впродовж 40-х років XIX — на початку XX ст. державних архівів, рукописних фондів бібліотек і музеїв України за рахунок організованого збирання, систематизації й часткового опублікування давніх актів, реєстрів, люстрацій, метрик, літописів, хронік та інших середньовічних документів з Київщини, Волині й Поділля, які склали базу для розвитку вітчизняної історичної науки та її історичного краєзнавства.

Матеріали параграфу засвідчують три головні напрями формування джерельної бази на прикладі пошукової роботи в Правобережній Україні: 1) діяльність Петербурзької (з 1837 р.), Київської (з 1943 р.) Археографічних комісій; 2) праця польських Археографічних комісій у Львові і Варшаві; 3) подвижництво Археографічних комісій Волинського (1893-1914 рр.), Подільського (1865-1916 рр.) та при Київській духовній академії (1872-1917 рр.) церковно-археологічних товариств.

Першими, хто започаткував археографічне вивчення Правобережної України, зібрали і опублікували численні місцеві документи були члени Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, професори Київського університету В.Ф. Домбровський (здійснив подорож на Волинь у 1839 і 1843 рр.). М.Д. Іванишев (розбирав приватні і монастирські архіви на Волині й Поділлі у 1849 і 1852 рр.). В 60-70-х роках продовжив цю справу професор В.Б. Антонович, а з 80-х років і до початку XX ст. — його учень, завідувач відділом давніх актів Київської, Волинської і Подільської губерній Центрального державного архіву в Києві І.М. Каманін. (Див. дис.: с. 84-93). В результаті Київська Археографічна комісія зібрала з окресленого регіону 5815 актових книг, 453381 окремих документів¹, значна частина яких опублікована в 35-ти томному “Архиве Юго-Западной России” (1859-1914 рр.). Наступним кроком в утвердженні української археографії стало видання Науковим товариством ім. Шевченка у Львові цінного зібрання середньовічних документів, в тому числі з Правобережжя, “Жерела до історії України-Руси” (1896-1903 рр.).

Значну зацікавленість у пошуках й публікації історичних документів з Правобережної України виявляли польські науковці і краєзнавці. Зокрема, діячі Варшавської Археографічної комісії А. Павинський і О. Яблонський видали польською мовою у 22-х книгах документальний серіал

1. Архив Юго-Западной России.—К., 1859.—Ч.1.—Т.1.—С.V.

“Історичні джерела” (1875-1903 рр.)¹, в яких книги 5 і 19 повністю присвячені Київщині, Волині й Поділлям XVI—XVII ст. Найбільш унікальним надбанням польської Львівської Археографічної комісії стосовно Правобережжя стало видання волинським краєзнавцем З. Любою-Радзимінським семитомника “Архів князів Сангушків у Славуті”², який сьогодні є раритетом.

Не менш активно збирали колекції історичних документів місцеві краєзнавчі товариства і аматори. Тільки Кам’янець-Подільське церковне історико-археологічне товариство в другій половині XIX — на початку XX ст. у своїх фондах зосередило понад 2 тисячі оригінальних документів, 1,5 тисячі історико-статистичних описів міст, сіл і парафій своєї губернії³. Зусиллями церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії зібрано протягом 1872-1900 рр. 1400 давніх актів, 946 рукописів і 569 стародруків⁴. Частина цих зібрань оприлюднена в “Трудах” Київської духовної академії (з 1872 р.), Подільського церковного історико-археологічного товариства (1870-1916 рр.), Товариства дослідників Волині (1902-1920 рр.), у двох випусках “Волынского историко-археологического сборника” (1896, 1900 рр.) та представлена в таких великих археографічних виданнях, як “Материалы для истории Подольской губернии. 1792-1795 .” (1885 р.), “Акты и документы, относящиеся к истории Киевской духовной академии” (1904-1907, т. 1-5) й ін.

Усі вищезазвані археографічні добірки, які сьогодні склали справжній опублікований історичний архів, несуть суспільно-політичне навантаження тієї епохи, коли видавалися. Проте ці оприлюднені документи й матеріали сьогодні є об’єктивним історичним джерелом і уже не залежать від ідеологічних чи інших міркувань їх упорядників.

Як свідчать матеріали другого параграфу, формування архівної справи та публікація документально-джерельної бази в середині XIX — на початку XX ст. призвело до становлення української археографії, сприяло розгортанню на Київщині, Волині й Поділлі історико-краєзнавчих досліджень та поглибленню їх наукового і професійного рівня виконання.

Займаючись організацією археографічних, археологічних, фольклорно-етнографічних експедицій, різноманітною видавничою діяльністю, об’єднуючи під своєю егідою кращі наукові сили, Київська Археографічна

1. Zrodla dziejowe. Polska XVI w. pod wzgladem geograficzno-statystycznym opisana prz. A. Jablonowskiego, A. Pawinskiego.—Warszawa, 1875-1897 (1903).—Т. I—XXII.

2. Archiwum kn. Lubartowiczow-Sanguszkow w Slawucie.—Lwow, 1887-1910.—Т. I—VII.

3. Кам’янець-Подільський історичний музей-заповідник. Картотека фондів. 1994 р.

4. ЦДІА України у м. Києві.—Ф. 1396.—Оп. 1.—Спр. 1.—Арк. 16-18, 27.

комісія у 50-80-ті роки XIX ст. була по суті своєрідною Українською академією наук, центром українознавства і регіонального вивчення України, в першу чергу Київщини, Волині й Поділля.

Найбільшим за розміром і центральним за змістом дисертаційного дослідження є **третій параграф** "Процес становлення і діяльності краєзнавчих організаційних структур (середина XIX — початок XX ст.)". Він присвячений вивченню процесу формування на Поділлі, Волині й Київщині, а також на Західній Україні. Росії і Польщі взаємопов'язаних між собою громадсько-наукових краєзнавчих центрів, товариств, осередків, музеїв та інших ланок краєзнавчого руху і з'ясування їх впливу на розвиток історико-краєзнавчого вивчення Правобережної України.

Найдавнішим місцем формування краєзнавчих осередків стали утворені урядом в 1834 році на Поділлі, Волині і Київщині державні губернські Статистичні комітети, які діяли до 1920 року. Ці установи очолювали губернатори, а до їх правління входили предводителі дворянства, архієпископи та інші офіційні особи, що спиралися на роботу чиновницького апарату. Тривалий час ці Комітети були вузькоспеціалізованими закладами, які працювали суто на замовлення самодержавства.

Розгортання краєзнавчого руху завдало удару по корпоративності Статистичних комітетів. Сприяв цьому прихід у другій половині XIX ст. на посади заступників, секретарів і членів правлінь представників нової генерації науковців і краєзнавців. Так, на Київщині співробітничали з губернським Статистичним комітетом М.О. Максимович, відомий учений-економіст Д.П. Журавський, краєзнавець Л.І. Похилевич, на Волині — дослідники краю А.Б. Братчиков, В.Г. Перогівський, Х. Корнаковський, Л. Крушинський, на Поділлі — знаний польський письменник і історик Й.Й. Ролле, В.К. Гульдман, М.І. Яворовський та інші. Під їх впливом Статистичні комітети перетворилися на краєзнавчі центри і стали видавати не властиві своєму профілю такі книги, як "Исторический очерк Волыни" Л. Крушинського¹, археографічний збірник "Материалы для истории Подольской губернии" (1885 р.), "Памятники старины в Подолии" В.К. Гульдмана², "Статистическое описание Киевской губернии" Д.П. Журавського³ й інші численні подібні праці історико-краєзнавчого спрямування. Проте чиновницько-бюрократичний характер губернських Статистичних комітетів, формалістичні підходи у дослідженнях мало влаштовували творчі задуми науковців і краєзнавців. Тому в 60-90-ті роки XIX ст.

1. Труды Волынского губ. статистического комитета.—Житомир, 1867.—Вип. 1.—С. 1-148.

2. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. К составлению археологической карты Подольской губ.—Каменец-Подольский. 1901.—270 с.

3. Журавский Д.П. Статистическое описание Киевской губернии.—СПб., 1852.—Т. 1-3.

більшість з них порвала з державними статистичними органами і стала працювати у власних науково-громадських структурах. (Див. дис.: с. 112-118).

Прикладом може слугувати детально розглянута у параграфі діяльність у 1865-1920 роках у м. Кам'янці-Подільському одного з найстаріших в Правобережній Україні, авторитетного в наукових колах України, Росії і за рубежом спочатку Подільського єпархіального Історико-статистичного комітету, а з 1903 року — Подільського церковного Історико-археологічного товариства, яке стало великим краєзнавчим центром, головним організатором краєзнавчого руху та регіональних досліджень у своїй губернії. На перших порах це товариство переслідувало мету протистояти на Поділлі католицькій експансії, перехопити ініціативу польських науковців і аматорів у вивченні минувшини краю. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст: товариство вийшло за вузькоконфесійні межі праці й активно займалося різними аспектами краєзнавства. (Див. дис.: с. 121-137).

За 55 років існування Подільське Історико-археологічне товариство, за розрахунками дисертанта, пройшло п'ять етапів свого розвитку. Під час першого (1865-1876 рр.) воно залишалося невеликим гуртком ентузіастів краєзнавства і накопичувало досвід підготовки історико-статистичних описів населених місць і парафій. На другому етапі (1876-1883 рр.) зосередило головну увагу на виданні перших випусків "Трудов Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии" (до 1916 р. світ побачило 12 томів). 1883-1890 роки увійшли в історію товариства, як археографічний етап діяльності. Найбільш результативним у науковому плані став четвертий етап (1890-1903 рр.). Значні зусилля краєзнавців припали на відзначення 100-річчя входження Поділля під владу Росії та 100-річчя православної єпархії. Значною подією у житті товариства стало відкриття ним 1890 року в м. Кам'янці-Подільському Давньохосовища старожитностей (історичного музею). На заключному етапі (1903-1920 рр.) товариство перетворилося в широкопрофільну наукову організацію і співпрацювало з місцевою "Просвітою". Проте події революції 1905-1917 рр., Першої світової війни і визвольних змагань 1917-1920 рр. згубно вплинули на його діяльність й призвели до закриття.

На ґрунті діяльності Подільського Історико-археологічного товариства зросли такі талановиті організатори краєзнавчого руху і дослідники, як М.В. Симашкевич, Є.Й. Сіцинський, М.Я. Орловський, М.І. Яворовський, С.О. Венгржиновський, К.В. Широцький та інші. За участю і під їх керівництвом створено величезну історико-краєзнавчу спадщину, яка налічує понад 1.6 тисячі різного масштабу і професійного рівня публікацій, в тому числі 110 ґрунтовних історичних описів міст та сіл, капітальні книги М.В.

Симашкевича¹, Є.Й. Сіцинського², М.І. Яворовського³ й інші з історії, культури і духовного життя краю, котрі започаткували таку галузь в регіональних дослідженнях, як поділезнавство.

Крім того, в дисертації розглядається праця природничих науково-громадських об'єднань Товариства подільських лікарів (1859-1865 і 1878-1917 рр.), Товариства подільських природодослідників і любителів природи (1911-1920 рр.), які співробітничали з історико-археологічним товариством і були побіжно зв'язані з історичним краєзнавством. (Див. дис.: с. 118-121, 137-140).

Як свідчать викладені факти третього параграфу, процес консолідації краєзнавчих сил на Волині значно загальмувався. У 60-80-ті роки XIX с. тут діяли розрізнені нечисленні осередки і гуртки при Крем'янецькій духовній семінарії, навчальних закладах Житомира, церковних братствах міст Луцька і Володимира-Волинського, при редакціях губернських та єпархіальних "Ведомостей" й ін. Тільки в 1893 році у Житомирі створено Давньосховище старожитностей (музей), а з наступного року на його базі засновано Волинське церковно-археологічне товариство, яке діяло до 1914 року. Товариство, що пересічно об'єднувало 230 кандидатів і дійсних членів, пережило своє піднесення у 1894-1900 роки. В цей період була в основному завершена публікація краєзнавцем М.І. Теодоровичем науково обгрунтованих історико-статистичних описів парафій, міст і сіл Волинської губернії, які стали помітним явищем в українській історіографії⁴, видано два випуски "Волынского историко-археологического сборника" (1896, 1900 рр.), зібрано значну кількість експонатів, документів, церковних літописів і стародруків для Давньосховища. Водночас товариство особливо відзначалося в організації регіональних досліджень у зв'язку з проведенням 1899 року в Києві XI всеросійського Археологічного з'їзду. На ниві цього товариства зросли як визначні організатори краєзнавчого руху на Волині О.А. Фотинський, М.М. Трипольський, М.Г. Барський та інші. (Див. дис.: с. 145-152).

Проте церковно-археологічне товариство так і не спромоглося очолити краєзнавчий рух на Волині. Місцевих науковців відштовхували від ньо-

1. Симашкевич М.В. Римское католичество и его епархия на Подолии.—К.П., 1872.—469 с.; Його ж.—Историко-этнографический очерк Подолии.—К.П., 1875-1876.—Ч. I—III.

2. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание.—К., 1895.—247 с.; Його ж.—Археологическая карта Подольской губ. //Труды XI Археологического съезда в Киеве.—М., 1901.—Т. 1.—С. 197-395; Його ж.—Южнорусское церковное зодчество.—К.П., 1907.—25 с.

3. Яворовский Н.И. История гражданской и церковной жизни Подолии.—К.П., 1912.—112 с.

4. Теодорович Н.И. Волынь. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии.—Почаев, 1888-1903.—Т. I—V.

го вузька конфесійна обмеженість у діяльності й дослідженнях, постійна підконтрольність його з боку єпархіального начальства. Вони вимагали створення широкопрофільної організації з правом вільного простору в своїй творчості. Так з ініціативи відомого українського етнографа М.І. Коробки народився 1896 року проект фундації представницького Товариства дослідників Волині, який був реалізований після тривалих зволікань з боку царського уряду в 1900 році.

Основу Товариства дослідників Волині, яке на час заснування об'єднувало 162 почесних, дійсних членів і кандидатів, складали створені природнича, етнографічна, економічна та історична наукові секції. У 1902 році при ньому обладнано музей, котрий перетворено у 1913 році на Волинський центральний музей. Товариство встановило зв'язки з понад 100 науковими установами і організаціями Російської імперії, протягом 1902-1920 рр. видало 14 томів своїх "Трудов". Наукову славу товариству принесли своїми працями на тлі вивчення Волині природознавець П.А. Тутківський, етнограф В.Г. Кравченко, археологи С.С. Гамченко, Я.В. Яроцький, історик О.А. Фотинський та ін. З ним співробітничали всесвітньо відомі діячі науки і культури О.О. Шахматов, К.А. Тімірязєв, Д.М. Анучин. А.Ю. Кримський, М.Ф. Біляшівський, В.Г. Короленко й багато ін.

За принципами організаційної побудови, рівнем її демократизації, можливостями у здійсненні наукової праці Товариство дослідників Волині як на той час не мало аналогу в Правобережній Україні. (Див. дис.: с. 156-162).

Таким же унікальним виявся краєзнавчий музей, заснований 1896 року Ф.Р. Штейнгелем при допомозі М.Ф. Біляшівського в с. Городку на Рівненщині. Уперше в Правобережній Україні при створенні цього музею було широко використано меценатство, рішуче відкинуто єпархіальні засади побудови експозицій і фондів, уживаних для давньохосподарських старожитностей. Ці новації знайшли підтримку учасників XI Археологічного з'їзду 1899 року, які відвідали Городецький музей, і впроваджені М.Ф. Біляшівським у практику роботи Київського історичного музею. (Див. дис.: с. 152-155).

У дисертації приділено значної уваги м. Києву, як головному науковому і краєзнавчому центру України. Поряд з показом діяльності Київської Археографічної комісії в галузі краєзнавства, автор дослідження уперше в історіографії широко розглянув передумови заснування, статутні і програмні положення, основні принципи функціонування Комісії для опису губерній Київського учбового округу (1851-1861 рр.). Зокрема, ця Комісія багатогалузево вивчала з допомогою організації спеціальних експедицій природу, стан сільського господарства і промисловості, статистику, етнографію, історію Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської і Полтавської губерній й зібрані матеріали опублікувала в 4-х томах своїх "Трудов" (1852-1861 рр.). Тут активно працювали такі про-

гресивні вчені, як Д.П. Журавський, який прагнув перетворити Комісію у постійну всеукраїнську, М.О. Максимович, М.Д. Іванишев, О.С. Афанасьєв-Чужбинський, волинський краєзнавець Х. Корнаковський та ін. Проте офіційна влада була не зацікавлена в розгортанні роботи Комісії, як осередку української інтелігенції, і в 1861 році визнала її місію завершеною. (Див. дис.: с. 166-170).

Справжнє піднесення краєзнавчого руху та його орієнтація на українське національне відродження викликала робота у 1869-1870 роках етнографічно-статистичної експедиції Російського географічного товариства в Південно-Західний край під проводом П.П. Чубинського. Учасники експедиції працювали у всіх повітах Київської, Волинської і Подільської губерній, відчували активну допомогу місцевих краєзнавчих товариств, дослідників й аматорів. (Див. дис.: с. 171-175). Видання "Трудов" експедиції у 7-ми томах¹, в яких уперше відкрито і найбільш повно зображено усю багатогранну матеріальну і духовну культуру, менталітет українського народу, стало "прозрінням" для вітчизняної інтелігенції. Вона увесь голос поставила проблему створення в Україні різних за своїми цілями наукових товариств і об'єднань. У 1872 році засновано церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії, душою якого до кінця його існування був визначний дослідник Правобережної України М.І. Петров. 1873 року при університеті св. Володимира утворилося Історичне товариство Нестора-літописця та відкрито у Києві Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства. На фоні детального розгляду усіх цих краєзнавчих організаційних структур головну увагу звернуто в дисертації на аналіз роботи Південно-Західного відділу. З одного боку, він активно продовжив традиції етнографічної експедиції П.П. Чубинського, розробив програми народнознавчого вивчення Правобережної України, налагодив зв'язки з місцевими науковцями і краєзнавцями й через них стільки нагромадив унікального регіонального матеріалу, який і близько не зміг поміститися у двох томах своїх "Записок" та інших виданнях. З другого, — Відділ поступово перетворювався у центр краєзнавчого життя України. Товариство згуртувало таких відомих учених і громадських діячів, до яких схилилася українська інтелігенція, як М.П. Драгоманов, П.П. Чубинський, В.Б. Антонович, П.Г. Житецький, К.П. Михальчук, Г.П. Галаган й ін. (Див. дис.: с. 176-181).

Таким чином, Південно-Західний відділ став головним осередком національного відродження і просвітництва, сприяв формуванню засад українського краєзнавства, в тому числі історичного. З цим не могли примиритися ні місцеві русофіли (професори В.Я. Шульгин, В.М. Юзефович), ні самодержавство. За Емським указом 1876 року Відділ ліквідова-

1. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край... Материалы и исследования, собр. П.П. Чубинским.—СПб., 1872-1879.—Т. I—VII.

но, а його активні діячі П.П. Чубинський, М.П. Драгоманов й інші змушені залишити Україну. В цих умовах аж до початку ХХ ст. в Україні під владою Росії була втрачена можливість створення наукових товариств національного спрямування.

Одним з головних центрів історико-регіональних досліджень останньої третини ХІХ — на початку ХХ ст. став часопис "Киевская старина" (1882-1906 рр.), який, за оцінкою сучасників, був "пронизаний духом краєзнавства"¹. За підрахунками дисертанта, 60 відсотків у загальному обсязі опублікованих в "Киевской старине" матеріалів стосуються історико-краєзнавчої тематики, в тому числі майже 30 відсотків присвячені висвітленню широкої палітри аспектів минувшини Правобережної України. Тільки з історії та культури Волині часопис оприлюднив 60 статей, розвідок і рецензій. Водночас часопис умістив історичні монографії та великі нариси О.Я. Єфименко "Очерки истории Правобережной Украины" (1895 р.), О.І. Левицького "Очерки старинного быта Волыни и Украины" (1889 р.), В.Б. Антоновича "Путевые очерки Подолии" (1884-1885 рр.), Ч.Г. Неймана "Старая Брацлавщина и ее люди" (1889 р.) та інші. Крім названих учених, тут часто публікувалися О.М. Лазаревський, М.С. Грушевський, М.Ф. Біляшевський, І.М. Каманін, краєзнавці Є.Й. Сіцинський, С.С. Гамченко, О.А. Фотинський, С.О. Венгржиновський тощо. Така наукова спрямованість "Киевской старины" висунула її в авангард українського історичного краєзнавства. (Див. дис.: с. 187-192).

Під кутом зору впливу на розвиток українського історичного краєзнавства в дисертації розглянута діяльність більш відомих і досліджених в історіографії Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові (з 1893 р.) та Українського наукового товариства у Києві (з 1907 р.), проаналізовано внесок у вивчення Київщини, Волині й Поділля на тлі цих провісників майбутньої Української академії наук М.С. Грушевського, І.Я. Франка, В.М. Гнатюка, Ф.К. Вовка та інших діячів національного відродження і визвольного руху. (Див. дис.: с. 196-197, 198-202).

Оскільки регіональні дослідження України займали чільне місце в російській історичній науці, в заключному параграфі приділено увагу характеристиці діяльності в першу чергу таких науково-громадських об'єднань, з котрими співробітничали вітчизняні вчені М.О. Максимович, В.Б. Антонович, М.І. Костомаров, П.П. Чубинський та інші, як Московське історичне товариство "Общество истории и древностей российских", Російське Географічне товариство, Петербурзьке археологічне товариство, Московське археологічне товариство. З-поміж них найбільш демократичнішим, результативнішим у науковому вивченні земель України, водночас організатором краєзнавчого руху виступило Московське археологічне товариство. Саме воно з чотирнадцяти всеросійських археологічних з'їздів (1869-1908 рр.) шість провело в Україні, започаткувало і

1. Киевская старина.—1882.—№ 10.—С. 166.

розгорнуло археологічні дослідження Київської, Волинської і Подільської губерній, активно співпрацювало з місцевими краєзнавчими установами й осередками. (Див. дис.: с. 203-212).

Для більшості проаналізованих у дисертації науково-громадських товариств і осередків Правобережної України особливо у ХХ ст. притаманні такі характерні риси, як вузьколокальність (діяли в межах тільки міста, повіту, губернії), чітка спеціалізованість (спрямовані на вивчення археології, церковної історії, етнографії, статистики і т.д.), ідеологічна конфронтація різних політичних сил (консерватори, клерикали, ліберали, демократи) і корпоративність (доступні для невеликого кола наукової й освітянської інтелігенції). Більшість цих товариств, що на початку ХХ ст. об'єднували пересічно 160 дійсних членів, виглядали швидше елітарними клубами, ніж представницькими та загальнодоступними організаціями.

Другий розділ — “Основні наукові школи і напрями в історико-краєзнавчих дослідженнях Правобережної України у ХІХ — на початку ХХ ст.” — присвячено історіографічному узагальненню творчого доробку поколінь учених і аматорів по регіональному вивченню Київщини, Волині й Поділля.

Наприкінці ХVІІІ — у першій половині ХІХ ст. кількісно і якісно в дослідженнях минувшини Правобережної України переважала польська наука, чимало представників якої традиційно розглядали ці землі, як вогнище, складову частину колишньої Речі Посполитої. З такою позицією не міг погодитися український народ. У зв'язку з цим вся творча польська інтелігенція у поглядах на українське питання поділилася на суспільно-політичні та ідеологічні табори. Зокрема, демократично настроєні польські письменники і поети М. Гославський, С. Гоцинський, В. Залеський, Т. Падура, О. Гроза, С. Вітвіцький, Ю. Крашевський та інші, які своїми коріннями були зв'язані переважно з Правобережжям, першими відмовилися від про шляхетського бачення України. Суть їх “прозріння” полягала в тому, що захопившись вивченням життя, побуту, фольклору, насамперед, українського села, вони відкрили для себе велику, відмінну від польської, матеріальну і духовну культуру української нації, стали про неї писати і шукати шляхи співробітництва між обома народами. В їх середовищі у 20-40-і роки ХІХ ст. сформувалась так звана “українська школа” в польській літературі, яка, еволюціонізуючи то вліво, то вправо, проіснувала до початку ХХ ст. і впливала на історико-краєзнавчі дослідження Київщини, Волині й Поділля польських науковців і аматорів, зокрема, на історичну прозу і регіональні розвідки письменників та краєзнавців Правобережної України Й. Ролле, А. Марцинківського, Ю. Карвицького (Дуніна) та інших. (Див. дис.: с. 214-224).

Для історіографічного осмислення праць представників “української школи” в польській літературі дисертант скористався з влучної характеристики, наприклад, творчості Й. Ролле, яку подав 1882 року В.Б. Антонович. Він писав: “Письменник, який переховується під псевдонімом д-ра

Антонія Ю., належить до числа самих плідних і талановитих польських історичних літераторів нашого часу. Протягом останніх семи років д-р Антоній видав вісім томів... всі вони стосуються історії Південно-Західної Русі... До незаперечних принад автора належать його ґрунтовні знання джерел (не тільки польських, але й російських)... талант у групуванні і висвітленні фактів й вельми ретельна розробка побутової характеристики часу". З іншого боку, зазначав Антонович, до недоліків творчості Й. Ролле слід віднести "намагання до надто наочного відтворення подій з доповненням власних домислів", "переконання в тому, що в Південній Русі Польща переслідувала цивілізаторську місію"¹.

На початку ХХ ст. представники "української школи" в польській літературі на Україні у переважній більшості ґрутувалися навколо заснованих з доби революції 1905-1907 рр. польських консервативних часописів "Dziennik Kijowski" (1906-1916 рр.), "Kresy" (1906-1917 рр.), "Nasz świat" (1910-1916 рр.), "Tygodnik Podolski" (1909-1911 рр.) тощо. Відтепер на зміну українофільства письменники, науковці і краєзнавці правого ухилу (М. Дубецький, В. Перчинський, Ф. Гавронський та ін.) висунули в публікаціях ідею "підтримувати, розвивати і рятувати польське суспільство на Русі", з ностальгією описували колишнє володарювання Речі Посполитої на Київщині, Волині й Поділлі.

Вперше в історіографії у даному розділі детально аналізується співробітництво в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. у дослідженні історії та культури Правобережної України, за підрахунками дисертанта, маже 150 місцевих польських науковців і краєзнавців з Варшавською, Краківською і Львівською польськими історичними школами. Ці наукові школи різнилися підходами у з'ясуванні причин загибелі Речі Посполитої, оцінками визвольних змагань в Україні ХVІІ ст., поглядами на так звані "східні креси". На прогресивних позиціях позитивізму і об'єктивізму в дослідженнях, критичного осмислення минулого Польщі перебувала Варшавська історична школа. Видатним її представником і українознавцем виступив професор О. Яблоновський (1829-1913 рр.). Співпрацюючи з українськими вченими (В.Б. Антоновичем) і на базі ґрунтовного вивчення джерел, він створив цикл праць з історії Правобережної України: "Волинь, Поділля і Русь Червона" (1911 р.), "Історія Південної Русі до занепаду Речі Посполитої" (1912 р.), "Києво-Могилянська академія" (1899 р.), "Поділля наприкінці ХV ст." (1890 р.) й чимало інших, які за фактичним матеріалом не втратили свого значення й тепер. (Див. дис.: с.: 229-233).

Найважливішим досягненням Варшавської історичної школи стало створення 15-ти томного "Словника географічного Королівства Польсько-

1. Антонович В. D-r Antoni T. Z przeszlosci Poliesia kijowskiego. //Киев. старина.—1882.—№ 10.—С. 149-152.

го"¹ — визначної пам'ятки польської краєзнавчої літератури кінця XIX — початку XX ст., що й сьогодні слугує дослідникам. За підрахунками дисертанта, у підготовці статей і довідок про населенні місця Правобережжя до "Словника" залучено майже 50 місцевих польських науковців й аматорів. З-поміж них активними кореспондентами енциклопедичного видання були М. Дубецький, Е. Руліковський (автор понад 150 розвідок), В. Руліковський (Київщина), Т. Стецький, Ю. Карвицький (Дунін), З. Ружицький, Л. Романовський (Волинь). Й. Ролле, М. Грейм, К. Пуласький (Поділля) та інші. (Див. дис.: с. 231-236).

Водночас в дисертації розкрито діяльність Краківської (розглядала "східні креси" з старошляхетських позицій), Львівської (співробітничала з НТШ, компромісно ставилася до українського визвольного руху) польських історичних шкіл та творчість їх представників, пов'язаних з Правобережною Україною, відповідно Ю. Бартошевича, І. Коперницького, Ю. Третьака, В. Побуга-Гурського, Я. Гіжицького і Т. Стецького, З. Люби-Радзимінського, Ч. Неймана, Й. Ролле, М. Ролле та інших, які своїми працями чимало зробили для розвитку киевознавства, волинознавства і поділезнавства. (Див. дис.: с. 238-245).

Крім того, вперше в історіографії в дисертації окремо виділена Київська польська історико-краєзнавча школа другої половини XIX — початку XX ст. Вона шукала власне місце у дослідженнях регіонів України і співробітничала з російськими, українськими та офіційними польськими науковими центрами. Головними об'єктами вивчення в історичному плані стали українська нація, взаємини між українським і польським населенням, обґрунтування правового статусу для поляків України. Діячами та ідеологами цієї школи виступили П. Свідзінський, А. Марцинківський, І. Трусевич, А. Подбереський, В. Цеховський та інші місцеві науковці і краєзнавці. (Див. дис.: с. 245-248).

Отже, українознавчий напрям у польській історіографії XIX — на початку XX ст. з її розгалуженнями на варшавську, краківську, львівську і київську наукові об'єднання істориків і краєзнавців, якщо ж відкинути їх амбіційні й ностальгічні претензії на українські землі та інші ідеологічні перекрути, відіграли позитивну роль у консолідації історико-краєзнавчих досліджень, у становленні і розвитку краєзнавчого руху, зокрема, на Київщині, Волині і Поділлі. Досвід в організації і здійсненні регіонального вивчення України польськими вченими і аматорами, їх величезна творча спадщина, введені ними в науковий обіг, почасти, унікальний фактичний матеріал, стали надбанням для польської і вітчизняної історичної науки й потребує більш ефективного використання сучасними дослідниками. Варто зазначити, що науковий інтерес до вивчення історії Правобережної України польська наука зберегла до наших днів.

1. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 1—15.—Warszawa, 1880—1904.

Не менш активно прагнула зайняти панівне місце в розробці історії регіонів України офіційна історична наука. Не дивлячись на діяльність таких її знаних авторитетів, як М.М. Карамзін, С.М. Соловйов, В.О. Ключевський, В.І. Семевський та інших, російська історична наука була єдина щодо українського питання, рішуче виступала проти всіляких спроб розглядати історію України і її земель всупереч традиціям, Канонам все-російської, об'єктивно чи суб'єктивно знаходилась у фарватері русифікаторської політики самодержавства.

У дисертації проаналізовано досвід російських істориків в організації історико-краєзнавчого вивчення, зокрема, губерній і населених місць Правобережної України під час підготовки і видання в середині XIX — на початку XX ст. колективних багатотомних праць "Военно-статистическое обозрение Российской империи" (СПБ., 1848-1850, т. X), "Городские поселения российской империи" (1862, т. 4), "Девять губерний Западно-русского края в топографическом, географическом, статистическом и историческом отношении" (1866), "Памятники русской древности в Западных губерниях" (1868-1885, т. 1-8), "Военно-статистическое обозрение Волынской губернии" (К., 1887) та ін. (Див. дис.: с. 250-253).

Значним досягненням російської історіографії стало створення на зламі 80-90-х років XIX ст. з ініціативи Петербурзької АН і під керівництвом П.М. Батюшкова монографій з історії західних губерній, присвячених 100-річчю входження їх під владу Росії. До авторського колективу ввійшли талановиті вчені М.І. Петров, І.Г. Малишевський (Київ). М.І. Городецький (Петербург) та місцеві краєзнавці. Вони збирали матеріали і писали основний текст, Батюшков організовував роботу, редагував і видавав книги. На титули книг виносилися прізвища П.М. Батюшкова, а про інших авторів згадувалося у передмовах цих видань. У дисертаційному дослідженні подано історіографічний аналіз створених даним авторським колективом книг, що стосуються Правобережної України, "Холмская Русь. Историческое описание" (СПБ., 1887), "Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края" (СПБ., 1888), "Подолія. Историческое описание" (СПБ., 1891). Це були перші науково-популярні й ілюстративні історико-краєзнавчі видання, що синтезовано висвітлювали минушину цих земель від первісної доби до другої половини XIX ст. і тривалий час слугували настільними книгами науковцям, краєзнавцям, освітянам. Проте ці праці написані з великодержавних позицій, з значними прогалинами у зображенні історичних явищ і подій. (Див. дис.: с. 254-257).

У другому розділі дисертації головна увага зосереджена на аналізі розвитку регіональних досліджень української історичної науки та діяльності її авангарду Київської наукової історичної школи В.Б. Антоновича (60-ті роки XIX — початок XX ст.). В першу чергу тут розглянуто громадський і науковий шлях становлення як фундатора і організатора вітчизняної історичної науки й історичного краєзнавства професора В.Б. Антоновича, його численні наукові праці (з трьохсот творів майже 80

відсотків присвячені археології, історії, народознавству Київщини, Волині й Поділля), а також як вихователя і наставника поколінь учених — своїх послідовників. (Див. дис.: с. 260-268).

Пріоритетне місце в діяльності Київської історичної школи Антоновича займало історико-краєзнавче вивчення регіонів України і, насамперед, Правобережжя. У дисертації розкрито подвижницьку працю учнів Антоновича, яких він підбирав переважно з найздібніших студентів Київського університету, в галузі археології Київщини, Волині й Поділля (В.В. Хвойка, М.Ф. Біляшівський, К.М. Мельник, С.С. Гамченко, Є.Й. Сіцинський), створення синтетичних монографій з історії цих земель від найдавнішого часу до XIV ст. (М.С. Грушевський, О.М. Андріяшев, П.І. Іванов, Н.В. Молчановський, П.Г. Клепатський), дослідження окремих важливих аспектів середньовічної і нової історії (М.П. Дашкевич, О.І. Левицький, І.А. Линниченко, М.В. Довнар-Запольський, І.М. Каманін, Ф.І. Леонтович) та ін. (Див. дис.: с. 268-277). З-поміж них значне місце в дисертації приділене характеристиці творчості найталановитішого учня Антоновича М.С. Грушевського, наукова діяльність якого розпочалася з видання таких вагомих монографій регіонального спрямування, як "Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст." (1891), "Барское староство. Исторические очерки XV—XVIII вв.". (1894) і завершилась створенням власної наукової школи (90-ті роки XIX — 30-ті роки XX ст.). (Див. дис.: с. 277-282).

Уперше в історіографії дисертант окреслив наукові школи серед місцевих краєзнавців Правобережної України, проаналізував їх діяльність, кількісний склад, основні напрями регіональних досліджень. Найбільш тривалою в часі (середина XIX — початок XX ст.) виявилася фольклорно-етнографічна школа Подільської духовної семінарії. Вона започаткувалася діяльністю народознавчого гуртка 50-х років (С.В. Руданський, А.П. Свидницький, К.В. Шейковський та ін.). зміцнилася під керівництвом ректора семінарії М.В. Симашкевича, поглибила українознавчі дослідження на початку XX ст. вихованцями закладу М.Д. Леонтовичем, К.В. Широцьким. Ця школа створила численну народознавчу літературу про Поділля й виховала чимало краєзнавців. У другій половині XIX — на початку XX ст. на базі церковного Історико-археологічного товариства сформувалася Подільська історико-краєзнавча школа (яскраві представники М.Я. Орловський, Є.Й. Сіцинський, М.І. Яворовський та ін.), яка відзначалась вагомим внеском у вивчення історії краю, його населених місць і парафій. Стинхронно така ж школа існувала і на Волині, представники (А.Ф. Хойнацький, А.Д. Сендульський, А.Б. Братчиков, М.І. Теодорович, О.А. Фотинський та ін.) якої працювали в різних краєзнавчих установах, товариствах і осередках. На початку XX ст. у Товаристві дослідників Волині створилася визнана в країні науковим доробком фольклорно-етнографічна школа, яку до початку 30-х років XX ст. очолював відомий народознавець В.Г. Кравченко. (Див. дис.: с. 286-304).

Завдяки Київській історичній школі В.Б. Антоновича, науковій школі М.С. Грушевського та місцевим краєзнавчим школам за кількістю і якістю наукових публікацій вітчизняна історична наука випередила на рубежі XIX–XX ст. у регіональних дослідженнях російську і польську, що призвело до утвердження і на Правобережній Україні національного історичного краєзнавства.

Третій розділ — “Розвиток історичного краєзнавства на Київщині, Волині й Поділлі у час визвольних змагань в Україні (1917-1920 рр.) — присвячено дослідженню місця і ролі краєзнавчого руху в складних історичних умовах, процесу його українізації, перетворення у всенародну справу, в авангард національного відродження.

На конкретних прикладах у розділі характеризуються і узагальнюються перепетії української революції, утворення Української академії наук, державних українських університетів у Києві і Кам'янці-Подільському, українознавчих кафедр у вузах, заснування й діяльність на Правобережній Україні пам'яткоохоронних комітетів (ЦКОПСМУ, ВУКОПМИС), краєзнавчих музеїв, організацій “Просвіта”, інших культурних установ, як безпосереднього фактору впливу на розвиток краєзнавчого руху та розгортання регіональних досліджень для потреб національного відродження.

Значна увага в заключному розділі дисертації звернена на аналіз науково-громадської діяльності на ниві краєзнавства, охорони пам'яток історії та культури, зміни характеру в розробці регіональних досліджень у 1917-1920 роки відомих фундаторів українського історичного краєзнавства ще з кінця XIX ст. М.Ф. Біляшівського, М.С. Грушевського, П.А. Тутківського, П.Г. Клепатського, І.М. Каманіна, Є.Й. Сіцинського, С.С. Гамченка, О.А. Фотинського, В.Г. Кравченка та інших вчених. Водночас уперше в історіографії синтезується і узагальнюється внесок у національне краєзнавство на прикладі вивчення Правобережної України таких представників нової генерації політиків і науковців, як І.І. Огієнко, Д.І. Дорошенко, В.О. Біднов, П.В. Клименко, М.О. Драй-Хмара, Н.Я. Григоріїв-Наш й ін. (Див. дис.: с. 307-320).

У дисертаційному дослідженні обґрунтовується той факт, що, не дивлячись на події Першої світової і громадянської воєн, часті зміни політичної влади та економічну розруху, вітчизняне історичне краєзнавство переживало піднесення. Саме в цей період з'явилася українською мовою численна краєзнавча література, в якій зроблена спроба переосмислити історію України та її регіонів з позицій національного відродження. Зпоміж таких видань заслуговують позитивної історіографічної оцінки опубліковані праці Д.І. Дорошенка “Про минулі часи на Поділлі” (1919), О. Назарука “До Бакоти. Враження від подорожі до української Помпеї” (1919), Є.Й. Сіцинського “Начерки з історії Поділля” (1920), П.П. Курінного “З минулого Уманщини” (1918), В.Г. Кравченка “Звичаї в селі

Забріди Житомирського повіту" (1920), І.І. Огієнка "Українська культура" (1918) й ін.

В роки української революції вперше в систему шкільної та вищої освіти були впроваджені навчальні предмети й програми з краєзнавства, в тому числі історичного, створювалися рідною мовою для їх забезпечення перші підручники та посібники. Зокрема, в даному розділі аналізуються посібники для потреб освіти Н.Я. Григорієва-Наша "Поділля. Географічно-історичний нарис" (1919), П. Антоновича "Коротенька історія Волині" (1918). (Див. дис.: с. 324-325, 335).

У дисертації розглянуто такий важливий аспект, що склав основу діяльності науковців і краєзнавців у 1917-1920 роки, як поширення все-народного руху за врятування історико-культурної спадщини від полум'я громадянської війни. Цей рух заклав підґрунтя розвитку пам'яткоохоронної галузі у всіх регіонах республіки.

Основні результати і висновки наукового дослідження

Встановлено, що історичне краєзнавство Правобережної України кінця XVIII — перших десятиріч XX ст. пройшло чотири етапи розвитку, які близько співпадають з періодами українського визвольного руху:

1). 1793-1861 рр. — етап зародження наукового краєзнавства і формування з 30-40-х років XIX ст. в його надрах початків українського історичного краєзнавства;

2). 1862-1900 рр. — етап утвердження наукових засад історичного краєзнавства, здобуття переваги у дослідженні минувшини Київщини, Волині й Поділля українських вчених і краєзнавців над російською і польською історичною наукою;

3). 1901-1916 рр. — етап розбудови краєзнавчих установ, товариств і осередків, перші спроби їх українізації;

4). 1917-1920 рр. — утвердження національного історичного краєзнавства в умовах української революції.

Обґрунтовано, що з кінця XVIII — у середині XIX ст. краєзнавчий рух в Правобережній Україні розвивався стихійно. З'єднати розрізнені сили краєзнавців і академічні науки прагнув з 40-х років відомий вчений М.О. Максимович. Підґрунтя історичного краєзнавства в цей період заклали регіональними дослідженнями — Київщини М.Ф. Берлінський, К.А. Лохвицький, М.В. Закревський, Д.П. Журавський; Волині — М.О. Максимович, М.Д. Іванишев; Поділля — В. Марчинський, О. Пшездзєцький, П. Гліщинський та ін. Уперше в історіографії систематизовано, узагальнено і проаналізовано у комплексі діяльність та історико-регіональні

дослідження другої половини XIX — на початку XX ст. усіх краєзнавчих організаційних структур Правобережної України. Доведено, що головну роль у згуртуванні краєзнавчих сил цього періоду належала таким довготривалим науково-громадським об'єднанням, як Київська Археографічна комісія, Історичне товариство Нестора-літописця, Подільське, Волинське та при Київській духовній академії церковні історико-археологічні товариства, Товариство дослідників Волині, Статистичні комітети, часописи "Киевская старина", губернські і єпархіальні "Ведомости" та музеї. Опорними центрами формування українського краєзнавства були Комісія для опису губерній Київського учбового округу, Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства, Наукове товариство ім. Шевченка та інші, переслідувані самодержавством. Структура, принципи й досвід роботи, статутні і програмні положення, наукова спрямованість, видавнича діяльність вказаних організацій і установ заслуговують впровадження у практику розвитку сучасного краєзнавчого руху в Україні та регіональних досліджень.

Зусиллями вчених і краєзнавців XIX — перших десятиріч XX ст. зібрана, упорядкована й значною мірою опублікована документально-джерельна база історичної науки, здійснено близько 200 дисертаційних і монографічних досліджень, оприлюднено понад 5 тисяч історико-статистичних описів та нарисів про населенні місця, церкви і парафії, видруковано в "Трудах" товариств, наукових збірниках й часописах ще стільки ж різносюжетних статей з історії та культури Київщини, Волині і Поділля. Історіографічним аналізом цієї творчої спадщини встановлено, що науковці і краєзнавці Правобережної України співробітничали згідно своїх наукових і політичних інтересів з Варшавською, Краківською, Львівською, Київською польськими історичними школами (їх краєзнавча спрямованість на Україну практично в науці не розроблялася), з російськими та українськими Київською історичною школою В.Б. Антоновича, науковою школою М.С. Грушевського та створили власні Волинські і Подільські фольклорно-етнографічні та історико-краєзнавчі школи.

Завдяки подвижництву визначних діячів краєзнавчого руху, пов'язаних з регіональними дослідженнями України, В.Б. Антоновича, М.С. Грушевського, М.Ф. Біляшівського, О.І. Левицького, М.І. Петрова, Є.Й. Сіцинського, В.Г. Кравченка та інших на рубежі XIX—XX ст. краєзнавство здобуло професійне визнання. Окреслилася в ньому внутрішня спеціалізація на киевознавство, волинознавство й поділезнавство, в надрах яких сформувалося національне історичне краєзнавство.

Українське історичне краєзнавство XIX — початку XX ст. зазнало впливу русифікаторської політики самодержавства, нерідко перебільшувало роль православної конфесії в долі населення Правобережжя, недооцінювало соціально-економічні процеси в історії, затушовувало важке становище трудящих, жорстокий гніт з боку місцевих багатіїв, органів

влади. Воно було переважно справою окремих дослідників, трималося на ентузіазмі. Однак багата творча спадщина їх не втратила своєї актуальності й досі, заклала наукове підґрунтя для сучасної вітчизняної історичної науки.

Дане дисертаційне дослідження завершується аналізом процесу утвердження національного історичного краєзнавства в час української революції 1917-1920 рр. Своєрідність його у цей період полягає в тому, що на ґрунті національного відродження відбулось об'єднання старої генерації дослідників (М.Ф. Біляшівський, О.І. Левицький, Є.Й. Сіцинський та ін.) з новою (І.І. Огієнко, Д.І. Дорошенко, Н.Я. Григоріїв-Наш й ін.), що спричинило до якісно нового підходу в регіональних дослідженнях, зокрема на Правобережній Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографії

1. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. –Хмельницький: Доля, 1995. – 255 с.

2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. –Кам'янець-Подільський, 1993. –470 с.

Посібники

3. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. –Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. –С. 115-219; у співавторстві.

Брошури, статті

4. Баженов Л.В. Наш край з найдавніших часів до наших днів. Поділля у XIX столітті: На допомогу пропагандистам. –Хмельницький, 1990. –35 с.

5. Баженов Л.В. Володимир Антонович та його учні – дослідники історії Поділля. //Наукові праці історичного фак-ту Кам'янець-Подільського держ. пед. ін-ту. –Кам'янець-Под., 1995. –Т.1. –С. 165-170.

6.Баженов Л. Володимир Антонович та його учні – дослідники історії Волино-Подільського краю. //Дивокрай: Південно-Східна Волинь. Науково-краєзн. альманах. –Хмельницький, 1995. –Вип. 1. –С. 90-93.

7. Баженов Л.В. Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у XIX–XX ст. //Поділля і Волинь у контексті історії укр. національного відродження. Наук. зб. –Хмельницький: Доля, 1995. –С. 334-339.

8. Баженов Л.В. Городоччина в історико-краєзнавчій літературі XIX– XX ст. //Городоччина: минуле й сучасне у контексті історії Поділля. Наук. зб. –Городок, 1994. –С. 84-88.

9. Баженов Л.В. Про історико-статистичні описи населених місць Поділля XIX–XX ст. //Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. Наук. зб. –Кам'янець-Под., 1992. –С. 242-246.

10. Баженов Л.В., Панченко П.П., Григоренко О.П. Музей історії колгоспу "Україна" Городоцького району Хмельницької обл. //УІЖ. –1987. –1981. –№ 9. –С. 157-158.

11. Баженов Л.В., Ігнатів О.С. Передмова. //Ордену Леніна колгосп "Україна". 36. документів і матеріалів з історії колгоспу "Україна" Городоцького району Хмельницької обл. –Львів: Каменяр, 1977. –С. 3-18.

12. Баженов Л.В. Огляд літератури та архівних джерел про польське повстання 1831 р. на Правобережній Україні. //Питання нової та новітньої історії. Міжвід. зб. –К., 1974. –Вип. 18. –С. 126-138.

Матеріали конференцій, тези доповідей і виступів

13. Баженов Л.В. Полонне в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX–XX ст. //Полонному 1000 років. Мат-ли міжнарод. науково-практ. конф.—Полонне, 1995.— С.110-114.
14. Баженов Л.В. Академік М. Петров — визначний дослідник регіональної історії Правобережної України. //VII Всеукр. наукова конф. "Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність". Мат-ли.—К.: Рідний край, 1995.—Ч. 1.—С. 57-59.
15. Баженов Л.В. Помпей Батюшков — знавець і організатор досліджень історії Великої Волині. //Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукр. науково-краєзн. конф. з нагоди 200-річчя утворення Волинської губернії.—Новоград-Волинський, 1995.—С. 139-141.
16. Баженов Л.В. Дослідник Східної Волині український археолог Сергій Гамченко. //Горошківщина крізь призму століть. Тези науково-краєзн. Конф.—Новоград-Волинський, 1995.—С. 80-83.
17. Баженов Л.В. Подолянин Василь Грегулевич — просвітитель, діяч національного відродження України середини XIX ст. //Мат-ли IX Подільської історико-краєзн. конф.—Кам'янець-Под., 1995.—С. 208-211.
18. Баженов Л.В. Сергій Венгржиновський — відомий краєзнавець Поділля другої пол. XIX — поч. XX ст. //Тези доп. XIV Вінницької обласної історико-краєзн. конф.—Вінниця, 1995.—С. 33-35.
19. Баженов Л.В., Баженова С.Е. Церковні літописи та описи Волині кінця XIX — поч. XX ст. — важливе джерело для вивчення історії й народознавства краю. //Велика Волинь: Минуле й сучасне. Мат-ли міжнарод. наукової краєзн. конф.—Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994.—С. 83-87.
20. Баженов Л.В. Основні історіографічні школи XIX — на поч. XX ст. Історико-краєзнавчого вивчення Волині. //Велика Волинь: Минуле й сучасне. мат-ли.—Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994.— С. 17-20.
21. Баженов Л. Іван Огієнко і розвиток краєзнавства на Правобережній Україні. //Тези доп. XIII Вінницької обласної історико-краєзн. Конф.—Вінниця, 1994.—С. 67-69.
22. Баженов Л.В. М. Остріг в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX—на початку XX ст. //Мат-ли V науково-краєзн. конф. "Остріг на порозі 900-річчя".—Остріг, 1994.— С. 7-9.
23. Баженов Л.В. Здружені історією Поділля. //Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Мат-ли міжнарод. науково-практ. конф.—Кам'янець-Под., 1994.—Ч. 1.—С. 15-20.
24. Баженов Л.В. Михайло Орловський — діяч українського національного відродження, видатний краєзнавець Поділля. //Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Мат-ли.—Кам'янець-Под., 1994.—Ч. 1.—С. 27-30.
25. Баженов Л.В. Кам'янець-Подільська духовна семінарія — науковий центр дослідження Поділля в другій пол. XIX — по поч. XX ст. // XXXXIII звітна наукова конф. кафедр Кам'янець-Под. пед. ін-ту: Тези доп.—Кам'янець-Под., 1993.—С. 97-98.
26. Баженов Л.В. М. Хмельницький у працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. //Рідний край очима допитливих. Мат-ли Хмельницької обласної краєзнавчої конф. учнівської молоді: Тези доп.—Хмельницький, 1993.—С. 21-23.
27. Баженов Л.В. М.С. Грушевський і Поділля. //Культура Поділля: історія і сучасність. Мат-ли другої науково-практ. конф.—Хмельницький, 1993.—С. 224-226.
28. Баженов Л.В. Дослідження Середнього Подністров'я у XIX–XX ст. //Подільський національний природний парк: доцільність і проблеми створення. Мат-ли Всеукр. науково-практ. конф.—Кам'янець-Под., 1993.—С. 5-10.
29. Баженов Л.В. Дослідження Волині в другій пол. XIX — на поч. XX ст. //Велика Волинь: минуле і сучасне: Тези міжнарод. наукової краєзн. конф.—Житомир, 1993.— С. 11-13.

30. Дунаєвеччина в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. //Тези доп. республ. наукової конф. "Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля".—Дунаївці, 1993.—С. 13-16.

31. Баженов Л.В. Фольклорно-етнографічне вивчення краю в Подільській духовній семінарії в середині XIX — на поч. XX ст. //Культура України і слов'янський світ. Тези доп. науково-практич. конф.—Київ, 1992.— Ч. 1.—С. 96-98.

32. Баженов Л.В. І.І. Огієнко і краєзнавство Поділля. //Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження. Тези доп. науково-практич. конф.—Кам'янець-Под., 1992.—С. 80-81.

33. Баженов Л.В. Польська преса на Україні початку XX ст. як джерело для історичного краєзнавства. //V Всеукр. наукова конф. з історичного краєзнавства.—Кам'янець-Под., 1991.—99-100.

34. Баженов Л.В. Суспільно-політичний рух на Поділлі у XIX ст. (Огляд фондів Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника). //Музей і Поділля. Тези доп. наукової конф., присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Под. історичного музею-заповідника.—Кам'янець-Под., 1990.—С. 66-68.

35. Баженов Л.В., Баженова С.Е. Поширення творів Т.Г. Шевченка на Поділлі у XIX — поч. XX ст. //Т.Г. Шевченко і Поділля. Тези доп. науково-практич. конф.—Кам'янець-Под., 1989.—Т. 1.—С. 52-54.

36. Баженов Л.В. Т.Г. Шевченко і польський національно-визвольний рух XIX ст. //Шевченко і Поділля: Тези доп. науково-практ. конф., присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка.—Кам'янець-Под., 1989, Ч. I.—С. 19.

37. Баженов Л.В. "Колокол" і Поділля. //Тези доп. IX Вінницької обл. іст.-краєзн. конференції.—Вінниця, 1990.—С. 45-46.

38. Баженов Л.В. Відгомін польського повстання 1831 р. на Волині (історіографія). //Минуле і сучасне Волині: тези доп. II Волинської іст. краєзн. конференції.—Луцьк, 1988.—Ч. I.—С. 191-193.

39. Баженов Л.В. Історико-краєзнавча діяльність держархіву Хмельницької області. //Республ. друга наукова конфер. істор. краєзнавства.—К., 1982.—С. 294.

Bazhenov L.V. Foundation and development of historical countrystudying of Ukraine on the Right Bank (during the end of the XVIII — the beginning of the century).

Thesis for a doctor's degree on History: specialty — 07.00.01 — History of Ukraine of the history of Ukraine National Academy of Science of Ukraine, Kiev, 1996.

Manuscript are being maintained, which presentation of the complex studying process of foundation and development of the historical countrystudying. For the first in native historiography the activity of countrystudying institution and societies, forms, methods and achievements of historical investigations are examined, the creative heritage of a great number of scientists is analyzed, some scientific schools are formed. Scientific principle of historical countrystudying are known no arise at the end of the XVIII century and in the middle of XIX century. At was not professional occupation. A developed without any support from the side of academic science. The national historical countrystudying is confirmed in the struggle with polish and Russian science for the superiority in the investigation of Ukraine on the Right Bank. The generalized experiment of countrystudying movement and regional

284 415

284 715

investigations have practical importance for methodologists' and schools' Teachers.

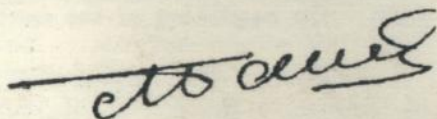
AB 35.456
Ав 35.456

Баженов Л.В. Становление и развитие исторического краеведения Правобережной Украины (Конец XVIII — первые десятилетия XX вв.).

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01. — история Украины: Ин-т истории Украины НАН Украины, Киев, 1996.

Защищается рукопись, представляющая комплексное исследование процесса формирования и развития исторического краеведения. Впервые в отечественной историографии в диссертации рассмотрены деятельность краеведческих учреждений и обществ, их формы, методы и достижения в историко-региональных исследованиях, проанализировано творческое наследие многих ученых и краеведов, выделены в их среде научные школы. Установлено, что в конце XVIII — в середине XIX вв. возникают научные основы исторического краеведения, которое тогда не было профессиональным занятием и не поддерживалось академической наукой. Во второй половине XIX — начале XX вв. в борьбе за первенство в изучении Правобережной Украины утверждается национальное историческое краеведение. Обобщенный опыт краеведческого движения и региональных исследований имеет практическое значение для использования современной историографией, для преподавания исторического краеведения в высшей и средней школе.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: історичне краєзнавство, історико-краєзнавчі дослідження, регіональні дослідження, краєзнавчий рух, киевознавство, волинознавство, поділлязнавство, регіон, край.

Здано до набору 29.07.96.

Підписано до друку 29.07.96.

Ум. друк арк. 2.38

Папір друк. 1 Гарнітура TextBook. Друк експериментальний.

З. 777. Т. 100. "Доля", м. Хмельницький.